

Els orígens del nom de Catalunya

JOSEP M. ALENTÀ

D'on prové el nom de Catalunya?, per què s'anomena d'aquesta manera el territori situat al triangle nord-est de la Península Ibèrica? De fet, no és segur quin és l'origen del mot *Catalunya*; hi ha diverses possibilitats, algunes més acceptades que d'altres. Convé de citar les més destacades, si bé en la major part hi són barrejats elements mitològics i llegendaris, com succeeix també en altres pobles.

Citacions del nom (documents)

A l'època grega i romana, el territori català no era definit amb cap nom específic; sols es coneixia el nom d'algunes de les tribus ibèriques que hi havia, com els lacetans o els ausetans.

Durant l'alta edat mitjana el nom utilitzat és el de Gòtia —terra dels gots— i, sobretot, el de Marca Hispànica, que designava el territori sota domini dels francs on es trobaven els comtats catalans.

El nom de Catalunya apareix per primera vegada en el segle XI, quan es comença a anomenar Catalunya una part del territori del que més endavant es coneixerà com la Catalunya Vella —de la zona nord de Barcelona fins als Pirineus—. La primera empremta documental és de principis del segle XII (no pas abans de 1115) i fa referència al comte Ramon Berenguer III el Gran. Apareix en un poema escrit en llatí pel poeta pisà Laurentius Veronensis, titulat *Liber Maiolichinus de gestis Pisanorum illustribus*, i parla de la conquesta de Mallorca per part de pisans i catalans. En aquest poema es parla del comte de Barcelona com a *catalanicus heros* (i també *dux catalanensis*); la seva terra és dita *Catalania* i els seus vassalls són anomenats *catalanenses*. En altres documents trobem les formes *Catalaunia*, *Catalonia* o *Cathalaunia*. A partir de mitjan segle XIII ja apareix freqüentment tant *Catalunya* com *català*.

Tanmateix, recentment s'ha trobat un text anterior, un pergami sense data, que —segons Udina Martorell— es podria situar a escassos anys abans, entre 1096 i 1112. En aquest text, uns homes, que signen Raimundus Catalan, Arnal Catalan i Giral de Cataliung —o Cataliung— entre d'altres, juren fidelitat a Ramon Berenguer el Gran. Per tant, es tracta d'un nom aparegut relativament tard en el temps i molts segles després de la presència romana. Per què *catalanicus*, per què *Catalaunia*?

Teories sobre l'origen

Explicació mitològica: Otger Cataló

Un dels mites originaris de Catalunya, sorgit de l'historiador Pere Tomic en el segle XV, situa la figura d'Otger Cataló com a eix central. Cataló era un noble —francès o alemany, segons les interpretacions, si bé tot sembla indicar que era de la zona francesa d'Aquitània— arribat a Catalunya a lluitar contra els musulmans en el segle VIII. Segons diu la llegenda, nou barons nobles —Dapifer de Montcada, Galceran de Pinós, Hug de Mataplana, Guillem de Cervera, Ramon de Cervelló, Pere d'Alemanya, Ramon d'Anglesola, Gibert de Ribelles i Roger Erill— seguien Cataló en la seva lluita i construïren diversos castells al voltant dels Pirineus. Otger Cataló morí l'any 735 en el setge d'Empúries, i els seus seguidors s'hi refugiaren una temporada fins que, amb l'ajut de l'emperador Carlemany, aconseguiren la victòria i posaren el nom de *Catalonia* a aquesta terra en honor d'Otger Cataló. Aquesta és una de les explicacions llegendàries més destacades, però històricament no té prou base.

De Gotholandia (terra dels gots) o Gothoalania (terra dels gots i els alans)?

Hi ha teories que podrien ser força possibles però que es descarten a causa de problemes de derivació fonètica,

casos en què no sembla —per tradició d'altres paraules— que hagin pogut derivar, des de l'original, a la forma actual *Catalunya*. Aquest és el cas de la possibilitat que Catalunya derivés de *Gotholandia* «terra dels gots» o bé de *Gothoalania* «terra dels gots i els alans»; aquesta darrera, amb l'afegit que el poble dels alans no s'establí a Catalunya; és poc probable el pas de *Gotho* a *Cata*, ja que la *g* s'hauria de transformar en *k* i la *t* en *d*, fet que no succeeix.

Per altra banda, *Gotholandia* és un nom que no s'ha pogut documentar, ni en relació amb Catalunya ni amb cap altre país.

Terra de castells?

Una de les interpretacions més plausibles és la que diu que Catalunya seria un nom per a denominar una «terra de castells». Segons aquesta teoria, a la zona de la Marca Hispànica es van edificar diversos castells amb vista a fortificar l'àrea per tal de protegir-se de les incursions musulmanes —fet cert—, i els qui es cuidaven d'aquestes fortificacions eren els *castellans*, vassalls dels nobles propietaris dels castells; d'aquest nom *castellanus* provindrien els francesos *chastelain* i *châtelain*, així com també els catalans *castlà* o *catlà*. Des de fora de l'àrea es coneixia aquesta zona com a terra de catlans, castlans i, per derivació, sorgiria *catalans* i *Catalunya*; ara bé, el pas de *catlà* a *català* és difícil d'explicar.

Dels catalauni (poble celta de la Gàl·lia septentrional)?

Una altra hipòtesi faria derivar *Catalunya* dels *catalauni*, un poble celta de la Gàl·lia septentrional, a la zona actual entre França i Bèlgica. Segons aquesta possibilitat, a l'època de les invasions dels celtas (segle III aC) alguns d'aquests *catalauni* s'haurien establert a la terra que posteriorment recuperaria el nom i passaria a dir-se Catalunya.

En aquest cas, però, a la manca de base documental i als obstacles d'ordre filològic s'hi afegeix un tercer problema: la circumstància que, des del punt de vista etnològic, l'aportació dels pobles cèltics al poblament històric del territori català ha estat escassa i més aviat episòdica. Probablement la tribu esmentada mai no va ultrapassar la barrera dels Pirineus.

Dels Laketans?

Encara hi ha tres versions més, si bé també són poc defensables. La primera —defensada per Joan Coromines— diu que *Catalunya* derivaria d'un dels pobles ibers en època dels romans, els laketans —pronunciant la *k* com a *c*, pronúncia que es perdé poc després de començar l'època medieval, cap al segle v-vi— i que hauria passat per una metàtesi sàvia per un escrivà de *lacetanos* a *catelanos* (per una inversió de les síl·labes), i d'aquí a *catelans* i *catalans*; però el nom no apareix fins el segle XII, i aquest seria un origen força més antic.

Mons Catanus (actual Montcada)?

L'altra, defensada pel lingüista suís Paul Æbischer en 1948, vindria de *Montcada*, de *Mons Catens*, que ell creia que es deia *Mons Catanus* —la muntanya més important del principal comtat català, el de Barcelona—, i que hauria passat de *catananus* a *catalanus* (com *Barcinona* —nom romà de la ciutat comtal— a *Barcelona*).

Capitale Barcelona?

Finalment, encara es pot citar la possibilitat que *Barcelona* hagi donat nom a *Catalunya*: la ciutat era la capital de la zona, ja des de temps antics, i hauria passat de capitale a *capitale*, i derivant cap a *cattale* i *catal*, coneixent-se els seus habitants com a catalans.

Catalania: antiga Duro Catalaunum?

La hipòtesi que sembla més probable és aquella segons la qual el nom original no era *Catalunya* sinó *Catalania*. La *u* apareixeria a partir del poble celta citat abans, els *catalauni*. Aquest nom fou important en el segle v dC: l'any 441 (?), als *Campos Catalaunicos* —a la zona de l'antiga *Duro Catalaunum*, l'actual Châlons-sur-Marne— hi hagué la bata-

lla decisiva que frena els huns i Àtila de conquerir l'Europa occidental; aquesta victòria fou molt recordada durant segles. Un dels qui hi participaren fou el rei visigot Teodored, que tenia com a capital la ciutat de Barcelona, a més dels francs, que s'estenien per tot el territori de l'antiga Gàl·lia —actual França— romana. Hi ha variants que diuen que fou Lluís el Piadós el qui lliurà la batalla. És probable el pas de *Catalania* a *Catalaunia* com a honor de la batalla, de tan bon record; posteriorment, el pas de *Catalaunia* a *Catalunya* és habitual, seguint altres exemples com el de *Gascònia* a *Gascunya*.

Kalat Talunya: castell de Talunya

Aquesta última hipòtesi, defensada per Joan Vernet, és esmentada per l'historiador Miquel Coll i Alentorn com d'una certa versemblança. En un text sarraí, el geògraf Al-Udví (mort l'any 1085) escriu que a mig camí entre Lleida i Osca hi ha un castell que s'anomena castell de Talunya. A mig camí entre Lleida i Osca hi ha Montsó —és exactament a mig camí— i Montsó ha estat sempre una població que ha guardat el pas del Cinca en aquest indret. Per tant, és gairebé segur que aquest castell de Talunya és Montsó. Montsó és un nom romànic, relativament modern, i Talunya, en canvi, és un nom ibèric, evidentment. Els noms que comencen amb *ta*, que probablement és un article ibèric, són ibèrics. I castell en àrab es diu *kalat*. D'això ve el nom de Catataiud i Calatanyazot i Calaceit, etc. Aleshores, això en àrab seria *kalat Talunya*, i la seva contracció, *Catalunya*.

Si això és així, és probable que els nostres veïns —els sarraïns del Regne d'Osca i Saragossa, o del Regne de Lleida i tot, abans que Lleida fos alliberada—, en el seu àrab, ens deien: la gent que hi ha més enllà del castell de Talunya, de *kalat Talunya*. I d'aquí hauria vingut el nom del país, i la forma *català*, perquè no sabem si de *català* sortiria *Catalunya*, o si primer seria *Catalunya* i en sortiria *català*.

Tanmateix, cal que ens adonem que no hi ha correspondència exacta entre *català* i *Catalunya*. Si primer va ser *català*, llavors hauria hagut de ser *Catalanya* —com *Alemanya*—, perquè de *català* ve *catalònia*. Si primer va ser *Catalunya*, llavors no s'hauria dit *catalans*, sinó *catalons*, com passa amb els altres casos, com *Gascunya* i *gascó*.

Com és que no hi ha una correspondència perfecta entre l'un i l'altre? Això s'explicaria perquè serien els sarraïns, més o menys encara arabitzats, que ens haurien batejat i que no tenien idea de com s'havia de fer la correspondència entre *català* i *Catalunya*. Així és com passa en alguna cas, per exemple, entre *bretó* i *Bretanya*, en què tampoc no hi ha correspondència. I és que entremig hi ha una llengua cèltica que és la llengua dels bretons. Si haguessin estat llatins haurien fet la correspondència exacta. Això és una cosa molt suggestiva, que podem donar com una hipòtesi plausible, però no com una demostració.

Si aquest fou l'origen del mot *Catalunya*, ens portaria a la seva existència ja en el segle XI, i qui sap si abans i tot. Però amb la significació de 'el país que hi ha al darrere el castell de Talunya'. No ens hauria d'estranyar que d'un topònim d'àmbit reduït se n'originés un de més general. És el mateix que passa amb el nom *Portugal* (com a nació), que prové de la ciutat de *Porto* (*porto* vol dir 'port'). *Portugal* vol dir en gaèl·lic el *port gal·lès* o *cèltic*. És a dir, que el nom d'una ciutat s'ha convertit en el nom de tot un país.

Podria ser, doncs, que el nom local d'un castell, el de Talunya (*kalat Talunya*), derivés cap al nom de tota una nació: Catalunya. ♦

